

TVEGANJA OB PREHODU IZ IZVENDRUŽINSKE VZGOJE V SAMOSTOJNOST

55

RISK FACTORS OF AGEING OUT OF CARE

Ina Kreft Toman, mag. soc. ped.

Stanovanjska skupina Rdeča kljuka, ZVI Logatec,

Tržaška 63, Logatec

ina.kreft@guest.arnes.si

POVZETEK

Članek obravnava povezave med odraščanjem v izvendružinski vzgoji in brezdomstvom. Osredotoča se na obdobje prehoda v samostojnost in na posebnosti osamosvajanja iz izvendružinske vzgoje. V drugem delu predstavi izsledke kvalitativne raziskave na osnovi osmih intervjujev oseb, ki so imele tako izkušnjo odraščanja v izvendružinski vzgoji kot tudi izkušnjo brezdomstva. Predstavljeni so izsledki s področja značilnosti odraščanja, posebnosti obdobja prehoda v samostojnost ter varovalnih in ogrožajočih dejavnikov.

KLJUČNE BESEDE: *marginalne skupine, izvendružinska vzgoja, brezdomnost, prehodne nastanitvene možnosti, mladi, ki zapuščajo izvendružinsko vzgojo*

ABSTRACT

The article researches links between growing up in state care and homelessness. It focuses on the period and particularities of ageing out of care. In the second part it presents the results

of qualitative research. Eight people who had been both in state care and homeless were interviewed. The results concerning specifics of growing up, particularities of the period of reaching independence and both risk and protective factors are presented.

KEYWORDS: *marginal groups, out of family care, homelessness, temporary transient accommodation, care leavers*

IZVENDRUŽINSKA VZGOJA IN BREZDOMNOST

Mladi, nameščeni v izvendružinski vzgoji, imajo streho nad glavo in v najožjem pomenu brezdomstva niso na cesti. Na prvi pogled torej niso brezdomni, toda podrobnejši pogled skozi prizmo širšega razumevanja brezdomstva kot pojava kaže, da odgovor ne more biti tako enoznačen. Tako brezdomnost kot izvendružinska vzgoja sta družbena pojava. Oblikuje in definira ju njuna družbenost, povezanost z drugimi sistemi, ki z njima soobstajajo. Tipologija ETHOS (Evropska tipologija brezdomnosti in stanovanjske izključenosti, 2006) brezdomnost deli na stanje brez strehe, brez hiše, življenje v negotovih razmerah in življenje v neprimernih bivališčih. Tako zajame celoten spekter pojava brezdomnosti: od ljudi, ki živijo pod milim nebom, preko oseb v negotovih bivališčih pa vse do posameznikov v različnih institucijah, ki morda zunaj institucije nimajo zagotovljenega bivališča. Brezdomnost ni trajno stanje, temveč spreminjajoč se proces, v katerem posameznik drsi med različnimi oblikami brezdomstva in iz brezdomnosti v »domnost«. Dom je prostor, kjer si doma, se počutiš varnega, lahko zadovoljuješ željo po intimi, samoti, prostor srečanja z drugimi in socialnih stikov ipd. Dom je mnogo več kot le streha nad glavo. V luči tega lahko na morebitno brezdomnost uporabnikov sistema izvendružinske vzgoje pogledamo iz drugega zornega kota.

OTROCI IN MLADOSTNIKI V IZVENDRUŽINSKI VZGOJI

Gre za skupino otrok in mladostnikov, ki prihajajo iz družin, v katerih jim niso bile zagotovljene ustrezne razmere za zdrav razvoj in imajo pogosto posledice na čustvenem, vedenjskem in socialnem področju. Če vzamemo za primerjavo podatke Statističnega urada RS za leto 2013, je bilo v domsko oskrbo v devetindvajsetih domovih vključenih 1332 otrok s posebnimi potrebami. Od tega je bilo v enajstih zavodih – v dveh mladinskih domovih, v vzgojnih zavodih in v prevzgojnem domu – 410 otrok in mladostnikov s čustvenimi in vedenjskimi motnjami, med njimi 157 deklet. V tem letu jih je 177 zapustilo zavod in 141 od teh se jih je vrnilo k staršem, skrbnikom in rejnikom. Za primerjavo lahko pogledamo podatke iz let 2009 in 2011. Iz njih je razvidno, da se visok delež mladostnikov, ki se iz zavodov vračajo domov, ni bistveno spremenil. 77,7 % mladih v letu 2009 in 79,1 % v letu 2011 (SURS, b. d.). Kam se torej vračajo?

Najaktualnejša raziskava mladostnikov in otrok v zavodski namestitvi je bila izvedena v okviru doktorske disertacije Mitje Krajncana z naslovom Analiza kriterijev oddaje otrok in mladostnikov v vzgojne zavode (2003). K razumevanju problematike vračanja v domače okolje prispeva podatek o primernosti stanovanja, v katerem je mladostnik doma. Ocenjujejo, da jih približno 40 % doma živi v podpovprečnih, neustreznih razmerah. Dobra polovica živi v ustreznem in samo 3 % v nadpovprečnem stanovanjskem okolju. Iz tega lahko sklepamo, da se jih 40 % tudi vrača domov v neustrezne razmere za bivanje, če se stanovanjska slika v času otrokovega bivanja ne spremeni (prav tam). Ključen je tudi podatek, s kakšnimi težavami so se in se še srečujejo v matični družini. Krajncan (prav tam) ugotavlja, da je bilo 80 % družin že pred oddajo v vzgojni zavod v stiku s CSD. Pogosto so v obravnavi ali prejemniki pomoči tudi sorojenci, del družin pa je bil prejemnik pomoči že v prejšnji generaciji. Navaja dejavnike težav v družini: negativne identifikacijske dejavnike, vzgojno nemoč staršev, neodgovoren odnos staršev do otrok, dvotirna vzgoja, brez zahtev in spoštovanja, sovražen odnos staršev do otroka, odklanjanje otroka in čustvena hladnost staršev, odsotnost podpore staršev šoli in

prezahtevna starševska vzgoja (prav tam). Podobno družine oriše Koboltova (2002, str. 187–188): »Splošno spoznanje je, da družine, iz katerih so otroci oddani v različne oblike zavodske vzgoje, ne zmorejo zadostiti otrokovim razvojnim potrebam. Roditelji so v starševski vlogi negotovi, kaotični, nestabilni, preobremenjeni z lastnimi partnerskimi, čustvenimi, delovnimi, socialnimi in materialnimi problemi. Pogosto so tudi sami odraščali v neurejenih družinskih razmerah in niso dobili primerne dote, ki bi jim v starševski vlogi omogočila ustreznejše ravnanje.«

Otroci in mladostniki, nameščeni v izvendružinski vzgoji, večinoma izhajajo iz družin, ki jim niso sposobne nuditi varnosti in opore ter so prej del težav kot rešitve. Tako lahko sklepamo, da je del njih potencialno brezdomnih oziroma (povedano drugače) nimajo možnosti za vračanje v funkcionalno okolje. Ni pa še postavljena metodologija ocene ogroženosti oziroma načina, kako oceniti, kolikšen del teh mladih je potencialno ali dejansko brezdomen (Dekleva, Filipovič Hrast, Nagode, Razpotnik in Smolej, 2010). Zgovoren pa je podatek, da je 28 % vseh anketiranih brezdomnih oseb na področju Ljubljane imelo izkušnjo odraščanja v vzgojnem zavodu, mladinskem domu ali prevzgojnem domu (Dekleva, 2014a). Za primerjavo: Robinson (2008) povzema ugotovitve raziskav v Veliki Britaniji, iz katerih je razvidno, da je nekje med 20 % in 50 % mladih brezdomnih imelo izkušnjo izvendružinske nastanitve. To je pomembno višji odstotek, saj je bil le 1 % splošne populacije mladih v oskrbi (Clephan in Evans, 2000, prav tam).

POSEBNOSTI OSAMOSVAJANJA MLADIH V IZVENDRUŽINSKI VZGOJI

Tveganja ob prehodu v odraslost so v primerjavi s časom prehoda njihovih staršev danes večja za vse mlade (Ule, 2002; Leskošek, 2002). Ob odhodu iz izvendružinske vzgoje se od mladih pričakuje, da so popolnoma samostojni v letih, ko je večina njihovih vrstnikov še doma in v okrilju matične družine in ko systemske okoliščine – slaba dostopnost stanovanj, brezposelnost in podaljšan čas mladosti – tega ne omogočajo (Berrick in Lee, 2014; Pinkerton, 2008;

Ule, 2002). Ob tem so mladi v izvendružinski vzgoji v slabšem začetnem položaju od vrstnikov iz funkcionalnih družin, saj prihajajo iz neprimernih družinskih razmer in pogosto nosijo s seboj čustvene, duševne in fizične posledice. Obenem pa je odraščanje v izvendružinski vzgoji pomembno drugačno od odraščanja v funkcionalni družini. Otroke pogosto selijo iz namestitve v namestitev, kar onemogoča dobre navezave in varnost (Berrick in Lee, 2014). Otroci, ki so bili v oskrbi, so imeli v primerjavi z vrstniki, ki niso bili v oskrbi, bistveno slabše uspehe na področju izobrazbe, zdravja in splošnega dobrega počutja v odraslosti. Raziskave so pokazale nevarnost socialne izključenosti, ki se je kazala v višjih možnostih za slabše poklicne kvalifikacije, prezgodnje starševstvo, brezdomnost, nezaposlenost, moteče vedenje in duševne težave (Munro in Stein, 2008). Potrebno je dodati, da ne gre zamenjevati vzroka s posledicami. Vrstniki iz nefunkcionalnih družin, ki niso bili nameščeni, so se ob prehodu v samostojnost odrezali bistveno slabše kot tisti, ki so bili nameščeni (Simon, 2008). Namestitev lahko pomembno dobro vpliva na življenjski potek, obenem pa izsledki kažejo, da nekateri potrebujejo posebno pomoč za uspešno osamosvojitve.

Odgovori na težave ob prehodu v samostojnost so individualni in sistemski. Pristopa se ne izključujeta, temveč se dopolnjujeta (Berrick in Lee, 2014; Stein, 2008). Z vidika posameznika odgovore iščejo v opolnomočenju. Berrick in Lee (2014) predlagata pristop na osnovi »identitetnega kapitala« (»identity capital«; Cote, 1996, v Berrick in Lee, 2014). Identitetni kapital je posameznikov vložek v gradnjo identitete oziroma skupek z identiteto povezanih sredstev, ki jih je pridobil. Oprijemljiva sredstva identitetnega kapitala so tista, ki so na zunaj vidna in omogočajo vstop v družbene sisteme: človeški, socialni in materialni kapital. Neoprijemljiva pa so sredstva znotraj posameznika, kot so zrelost, sposobnost samoobvladovanja in usmerjanja, sprejemanje odgovornosti za odločitve in zaupanje vase. Poudarjata, da obdobje prehoda v samostojnost poleg pasti prinaša tudi možnosti, saj je to čas, ko lahko mladoštnik oziroma mladi odrasli dobro zastavi svojo pot in se bori z izzivi prihodnosti. S terminom »stabilen prehod« (ang. *stable transition*) poimenujeta prehod iz izvendružinske vzgoje v samostojnost, pri katerem posameznik ostane povezan: npr. ima stanovanje,

zaposlitev, je vključen v šolanje (Berrick in Lee, 2014). Stein (2008) opiše značilnosti stabilnega prehoda, pri čemer ugotavlja, da bi morali biti prehodi v samostojnost izvedeni zlagoma in znotraj primerno dolgega časovnega obdobja. Tisti, ki so se uspešneje osamosvojili, so imeli stabilno namestitev in so prejemali kakovostno skrb, zaradi česar so lahko vzpostavili tople nadomestni odnos s pomembno odraslo osebo. Na voljo jim je bila nadaljnja skrb in s tem večji občutek varnosti ter znatno večje možnosti za šolski in poklicni uspeh. Na uspešnost v odrasli dobi sta pomembno vplivala pozitivna identiteta in šolski oziroma poklicni uspeh (prav tam). Drugi vidik pa je sistemski, kjer se rešitve iščejo znotraj sprememb v družbi in omogočanja novih oblik bivanja. Primeri pristopa sistemskih rešitev so prizadevanja FEANTSA za enotno pojmovanje področja brezdomstva in predlogi za spremembe v politikah posameznih držav in politike na evropski ravni (Ending Homelessness, 2010), programi nastanitvene podpore (Dekleva, 2014b; Dekleva in Razpotnik, 2010).

NAMEN IN METODA DELA

Namen raziskave¹ je bil poiskati morebitne povezave med odraščanjem v izvendrugiški oskrbi – vzgojnem zavodu, stanovanjski skupini, rejništvu – in izkušnjo brezdomstva. Namen je bil tudi opisati izkušnjo uporabnikov in jo ovrednotiti v širšem kontekstu vprašanja, koliko je prehod mladih iz varstva pod državnim okriljem v samostojnost varen. In končno, ali obstaja potreba po prehodnih oblikah bivanja in dela pred popolno samostojnostjo; če obstaja, kakšne možnosti mehkejšega prehoda bi jim lahko bile na voljo?

V polstrukturiranih intervjujih je sodelovalo osem posameznikov, ki so imeli izkušnjo odraščanja v izvendrugiški vzgoji kot tudi izkušnjo brezdomnosti. Med njimi je ena ženska in sedem moških. Stari so bili od 21 do 52 let. Njihove izkušnje z izvendrugiško vzgojo

¹ Raziskava je bila izvedena v okviru magistrskega študija. Kreft Toman, I. (2016). *Odraščanje v izvendrugiški vzgoji kot dejavnik brezdomstva*. Magistrsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta.

so pokrivalo področja vse od rejništva do mladinskega doma, kriznega centra, stanovanjske skupine in vzgojnega zavoda (**TABELA 1**). Ostale institucije, kjer so bili nastanjeni kot odrasli ali starejši mladoletni, so bile psihiatrična bolnica, materinski dom in varna hiša, stanovanjska skupina za odrasle in zapor. Z njimi sem vzpostavila stik namensko, preko društva Kralji ulice ali referenc drugih zaposlenih na podobnih področjih. Ugotavljam, da gre za specifično in težko dostopno skupino. Izbrala sem kvalitativni pristop in znotraj te metodo odprtega kodiranja (Mesec, 1998). Raziskovalna vprašanja so bila: Katera so kritična področja posameznikovega spoprijemanja z razvojnimi nalogami in zahtevami

TABELA 1: Predstavitev vzorca po spolu, starosti in izkušnjah bivanja v instituciji

moški G	moški B	ženska S	moški H
21 let krizni center stanovanjska skupina vzgojni zavod	22 let rejništvo	29 let mladinski dom krizni center materinski dom	31 let vzgojni zavod
moški C	moški A	moški M	moški N
39 let stanovanjska skupina za odrasle hospitaliziran	37 let vzgojni zavod (OŠ in SŠ) zapor (2)	42 let rejništvo mladinski dom	52 let rejništvo

življenja (nadaljnje šolanje, stanovanje, služba ipd.) v trenutku odhoda iz vzgojnega zavoda v samostojno življenje?; Kako intervjuvanci ocenjujejo pomoč, ki so jo v času osamosvajanja dobili s strani institucij in kakšne so bile časovne značilnosti nudenja pomoči?; Kako intervjuvanci ocenjujejo pomen svojih institucionalnih obravnav in kakšne so bile po mnenju intervjuvancev koristi in oškodovanosti zaradi bivanja v posameznih institucijah?; Kateri so bili značilni trenutki in okoliščine, v katerih so iz domnosti zdrsnili v brezdomnost, ter kakšne so bile med intervjuvanci značilne

razlike glede na spol, starost, vrsto in čas obravnave ipd.? Kode II. reda, pridobljene po kodiranju, so: osebni podatki, prehod, na cesti, odnosi z drugimi, delo, institucija, stanovanje, družina, osamljenost, začaran krog, nasvet (izboljšave sistema), vizija, pomoč ter koristne in škodljive lastnosti.

IZSLEDKI

V raziskavi sem sledila osmim življenjskim zgodbam, da bi raziskala in poglobila razumevanje značilnosti prehoda iz institucije v samostojno življenje. Zgodbe, ki so mi jih povedali, so med seboj različne, tako kot so različni intervjuvanci. Stari so bili od 21 do 52 let, prihajajo iz različnih okolij in so bili nameščeni v različnih oblikah izvendružinske vzgoje. Trije so bili oddani v rejništvo tik pred ali v času osnovnega šolanja. Dva sta bila v tem času nameščena v mladinski dom in eden v vzgojni zavod. Štirje so bili v času mladostništva nameščeni v stanovanjsko skupino ali vzgojni zavod, od tega trije v prvo namestitev.

ODRAŠČANJE V IZVENDRUŽINSKI VZGOJI

Vsi so v obdobju odraščanja bivali v institucijah, na podlagi česar lahko sklepamo, da so potrebovali pomoč pri odraščanju in spremembah vedenja ter da jih je bilo potrebno umakniti iz matične družine zaradi zagotavljanja ustreznih pogojev za razvoj. To sovпада z ugotovitvami raziskav (Krajncan, 2003), da otroci in mladostniki v institucije prihajajo iz nefunkcionalnega okolja. Vsi intervjuvanci so omenjali neprimerne razmere za rast in razvoj v matični družini. Dva navajata kot razlog odhoda v rejništvo slabe gmotne in stanovanjske razmere ter smrt sorodnika, ki je zanju skrbel. Oba sta bila oddana v rejništvo okrog 6. leta starosti, zato drugih podatkov o morebitnih težavah v družini nimamo. Tisti, ki so bili oddani kasneje, pa opisujejo neprimerne vzgojne pristope staršev, alkoholizem in nasilje v družini.

Je blo zajeban, v zelo zajebanih razmerah. Ja pol k sem bil sam z mamo, k je že fotr šel, me je velikokrat ven vrgla, sem stanoval čez

avtocesto, u gmajni, k so govoril da je moj »place« kao. Ja, to se je začel tam okoli 12, 13 let, 14. Pol se je pa stopnjeval, ne. Tko velikokrat me je zunaj pustla ... tko brez jest pa take fore tk o... saj nismo imel, ni se znajdla no sama dober...

V pričujočih intervjujih se časovno trajanje namestitve giblje od dveh do dvanajst let. Odraščanje v izvendružinski vzgoji se razlikuje od odraščanja v družini, saj ima bivanje v instituciji bistveno drugačne značilnosti. Vsi intervjuvanci so pripisali pomen dejstvu, da so deloma odraščali izven družine. Od petih nameščenih v institucije sta dva izrazila v splošnem zadovoljstvo, trije pa na namestitve gledajo kot na pretežno neugodno izkušnjo. Med varovalnimi dejavniki so imenovali zaključeno šolanje, pridobitev poklicnih spretnosti in osvojene delovne navade.

Dobrga je blu dost ... Mojster je men dost pomagal. Z znanjem svojim. Da me je nauču poklica. Te mojstrske veščine mi je dal ...

Na strani oškodovanosti so omenjali veliko priložnosti za učenje škodljivih vedenj: kajenja, prezgodnjih spolnih odnosov, kriminala.

Ni da je blo slabo notr. Sam tm marsikdo zgubi nedolžnost, začneš kadit recmo. To so samo ene od teh grdih navad recmo. To se je recmo tud men začelo dogajat. Začela sm kadit tam, zgubila sem nedolžnost tud tm ...

Od vseh intervjuvancev se je le eden iz izvendružinske vzgoje vrnil domov. Po podatkih se več kot 77 % otrok iz namestitve vrača domov (SURS, b. d.). Na osnovi tega sklepam, da sem v vzorcu zajela skupino najbolj rizičnih posameznikov, ki zapuščajo izvendružinsko vzgojo, kar potrjuje tudi to, da so kasneje postali brezdomni. Podatek se sklada z ugotovitvami raziskave Problematika brezdomstva v Ljubljani, kjer so bili zbrani podatki tudi o nekaterih težje dostopnih in bolj rizičnih skupinah. Na osnovi rezultatov so ugotovili, da so ogrožajoči dejavniki pomembno pogostejše prisotni pri mlajših brezdomcih, pri tistih, ki so bili bolj zgodaj potisnjeni v brezdomstvo, pri uporabnikih drog in tistih, ki imajo težave v duševnem zdravju (Dekleva, 2008). Podobno Robinson (2008) ugotavlja, da mladi brezdomni prihajajo iz disfunkcionalnih družin in se po prvem odhodu iz družine ne želijo več vrniti. Omenjeni rizični dejavniki – disfunkcionalne družine, zgodnje brezdomstvo,

prisotnost odvisnosti in težav v duševnem zdravju ter onemogočena vrnitev v matično družino – so prisotni v vzorcu raziskave.

OBDOBJE PREHODA V SAMOSTOJNOST

Intervjuvanci so bili kot mladostniki ob prehodu v samostojnost soočeni s težkimi izzivi. Eden od osmih se je uspešno osamosvojil, saj je ob zaposlitvi dobil stanovanje v času socialistične ureditve. Soočal pa se je z izzivom socialne izključenosti, saj ni imel nobene odrasle osebe, na katero bi se lahko obrnil, in tudi ne socialne mreže. Izmed ostalih imata dva zaposlitev in bivališče, vendar gre za začasne rešitve. Dva sta ostala na cesti zaradi neuspelega osamosvajanja; enega je na cesto postavila rejnica po polnoletnosti in izgubi zaposlitve, drugi pa je šel iz zapora na cesto. Dva sta ostala v mladosti sama doma zaradi odhoda matere. Prepuščena sama sebi sta se po svoje znašla oziroma ne znašla.

V času osamosvajanja na voljo niso imeli sistematičnih prijemov in rešitev. Niso imeli niti podpore družine ali bližnjih oseb:

Pol pa greš tja pa vprašaš, pol pa vsi pravijo, kako je to, pa saj bi te mogla famijija podpret. Samo tm, kdo me bo podprl? Saj mene tud dans noben ne podpira ... Noben. Kar mogoče je to dobr zame

Nekateri so imeli na voljo pogovore v centru za socialno delo, nekateri pa tudi tega ne. Z vzgojnimi institucijami in rejniškimi družinami niso ostali v stiku. Podobno ugotavlja Praznik (2011) na primeru devetih mladostnikov, ki so se osamosvojili iz stanovanjske skupine v odraslost, da so nekaj pomoči prejeli, a še zdaleč ne zadosti. Intervjuvanci so ob opisovanju potreb po pomoči, ki so jih imeli ob odhodu iz izvendružinske vzgoje, največ pomena dali konkretni materialni pomoči v obliki bivališča in pomoči pri iskanju zaposlitve.

Meni svetovalna iz centra ni nč pomagala. Ona je mene sam kot en psiholog ene besede spraševala. Nč, da bi mi kej koristnga nardila. Da bi mi kej, da bi me napotila sem ali pa ke

Kaj sem rabil? Rabil sem samo streho nad glavo. Če imaš streho nad glavo, potem je dosti lažje v bistvu. Če imaš kje spat, če imaš posteljo, da nisi v šotoru ali v avtu, to je že veliko. Pa da se uležeš in imaš svoj mir, da počiješ od vsega. Če si zunaj, pa ne moreš nikamor, zmerom kje kdo

pride, zmerom je karkoli. Da imaš svoj mir. Stanovanje recimo, to je po moje prvo, kar človek rabi. Potem vse pride samo od sebe ...

S svetovanjem imajo nekateri slabe izkušnje, češ da je samo sebi namen in jim ni bilo v pomoč:

Sam oni /CSD/ so bolj ... oni tko k je uradno, ti lohk pomagajo, ostalo se morš pa bol sam znajdt. Oni ti lohk pomagajo te papirje za socialno zrihtat, ostalo pa pol morš sam. Tam je itak vseen, a hodš na te pogovore al pa ne hodš. Isto ti je. Sam morš delat na tem, če veš, kakšen plan maš, delat na sebi ...

Drugi pa vidijo nadaljnje spremljanje tudi kot možnost opore:

Veš, kaj bi rabu? Enga človeka, k bi me poslušal mal, pa bi se z mano ukvarjal. K bi mi znal svetovat pravilno, pa tud z mano mi pokazal vztrajnost. K bi vidu v njemu vztrajnost, da se z mano toliko časa ukvarja. Pa da mu ni vseeno. Ja, pismu, saj te kr potegne. Sej mulota pa sploh potegne, k ne ve, kr podzavestno ga potegne. In bi me potegnl, zihr, na pozitivno ...

Potrebe posameznikov ob odhodu se razlikujejo, zato bi bilo smotno oblikovati tipologijo mladostnikov ob prehodu. Tako tipologijo oblikuje Stein (2008), ki je posameznike na prehodu razdelil na tri skupine. Prvi so pripravljeni na uspešen odziv (moving on) in potrebujejo le malo spodbude ali pa še tega ne. Drugi so preživeli (survivors) posamezniki, ki so po odhodu iz nastanitve pogosto izkusili nezaposlenost, slabe in ne-varne zaposlitve, brezdomnost ter imeli težave pri navezovanju osebnih in poslovnih stikov. Sebe vidijo kot bolj odrasle in samostojne, obenem pa so uporabniki več storitev pomoči. V zadnji skupini so tisti, ki komaj shajajo (struggling). Posamezniki v tej skupini so imeli za sabo najtežje izkušnje iz preteklosti in jih niso zmogli predelati. Največkrat so menjali namestitve in imeli čustvene ter vedenjske težave in težave v šoli že pred namestitvijo. Pogosto niso uspeli navezati dobrega stika s sorodniki, skrbniki ali drugim pomembnim odraslim. Pogosto so namestitve zapustili nenadno in zgodaj. Zanje je oblikovanje ustrezne pomoči največji izziv (prav tam). Ugotavljam, da bi podobna tipologija lahko prišla prav pri odločanju o dejanskem ukrepanju.

Ob vsem povedanem o pomoči ob prehodu pa ostaja dejstvo, da bo del mladostnikov pomoč zavrnil. Kar je povsem legitimno,

obenem pa izpostavlja pomen mest pomoči, ki so na voljo kadar koli in ne le ob prehodu v samostojnost.

VAROVALNI IN OGROŽAJOČI DEJAVNIKI

Intervjuvanci so omenjali varovalne in ogrožajoče dejavnike. Med lastnostmi, ki so jim bile v pomoč, so izpostavili vztrajnost.

To, da sem zelo vztrajen, da ne obupam kar tako in da je še veliko groznih stvari na tem svetu, kakor so bili moji problemi ... Life its not about how hard you hit its about how you can get hit and keep moving forward ...

Ponosni so na svoje sposobnosti znajdenja in spretnosti preživetja.

Ja in sama se borim za vse, tud isto za otroke, za stanovanje, za vse se sama borim. Čeprav za službo isto ...

Bi se vedno znajdu, če bi mogu na tako pridt, bi se vedno znajdu ... Če bi se mogu ponižat, bi se tut ponižal, bi šu tut hitr kaj delat ...

Pa me dons sprašujejo povsod, rečmo v zaporu, v unem, kako že ... uklonilnem, k sm delal pritožbo, da me spustijo, me sprašuje, kaj mam za en faks narjen. Pa ene dva, tri življenjske fakse, a je dost, pa mal sem bral ...

Med varovalnimi dejavniki omenjajo dobre navade, kot so osebna higiena in dobre delovne navade. Po drugi strani pa jim slabe navade otežujejo življenje.

Eh, jaz pa od majhnega jo kadim (travo), od desetega, pri enajstih ...

Ene pol leta sem kr dober drinkal no... sem kar dober drinkal in potem ko sem se začel se zapuščat higiensko pa tako naprej... sem pa začel, sem se pa mal zamislil no ... k sem že sam sebe vohal ne ... recimo pa ljudje so se zgražal, videl sem njihove obraze ne in to je mene... to je men dal orng misliti no...

V pomoč jim je dobro poznavanje sebe in drugih.

Jaz se znam dobr vživet v vsazga. Ne vem, neki mam v sebi, k še dolg ne bom pogruntal, kaj je to. Neko nadnaravno moč. Ne vem. Jaz grem po ulci pa folk vidm, jaz mu kar v obraz povem. Take pa take volje si dons, pa ker grem pa hodm naprej ...

Poznavanje sebe lahko vodi v spreminjanje, predvidevanje škodljivih posledic in s tem posledično k boljši samokontroli.

Tko kako bi rekel, pa tudi znam se ... znam nase gledat, da ne bom preveč zapadel al pa ne bom a veš kakšne stvari naredil... ker me lahko recimo nesreča doleti al kaj jaz vem ... v bistvu znam mal naprej premisliti že ...

Vidik poznavanje sebe je poznavanje svojih čustev in sposobnost kontrole. Jeza je primer čustva, ki ga je potrebno znati obvladovati.

Ja. Saj se skoz nabira. Pol pa udari ven /jeza/... Saj greš tja v naravo, v gozd, s palico kej usekaš, pa gre to ta energija ven iz tebe. Jo pustiš v gozdu, ne rabiš tuki enga nalomit ...

Ja, ko sem bil brezdomec tam, pa sem tudi kaj vpil. Sam s sabo sem se pogovarjal. Itak sem bil sam pa itak sem imel pun kurac vsega. Povsod so me zajebovali. Potem sem bil še bolj jezen. Že tako si jezen, ko nimaš kje, potem pa še posledično to (prisilna hospitalizacija) ...

Nekaterim je v pomoč vera, tako vase kot v Boga.

Mhm ... mislim da mi to /vera/ da ogromno v bistvu energije, pa tudi nekaj ... khm ... varnega se počutim ...

In ne nazadnje upanje v prihodnost.

Verjetno zato, ker sm tok življenja trpu, da se ti more pol življenje na bolj obrnt. Enaindvajset let sm trpu, zdaj bi mogu sam še uživat (smeh) ...

Nekateri si želijo osebnega miru.

Jst? Svoj mirn življenje. Da bi blo po moje. Samo mir ...

Imel bi svojo kmetijo, pridelek, svoje živali. Prodajal bi jih in to je to. Živiš v šumi. Vidu sem en ranč, tam, ko smo šli na žurko. Mi je bil ful všeč. En teden sem bil tam. Ful zakon je blo. Vse živo imaš. Tišino. Živali te zjutraj zbudijo ...

Drugi razmišljajo, da bi želeli povrniti dobro in izboljšati svet za druge.

Zdaj tako, da bi pravno pomagal, recimo Kraljem ulice ali pa takim. Tako, da bi pomagal, v bistvu brezplačno. Mogoče da zaslužim toliko, da imam za jest. Nimam neke vizije denarja služiti, pa da bom potem pravnik, pa ne vem kaj. V bistvu bolj pomagat ljudem, to sem si želel. Jaz sem rabil, pa nisem imel, pa vem, kako je to ...

Probu sm vse živo. Pa nč ni dobrega, kokr dobrega narest, zmagat ...

Kot pomoč so omenjali sodelovanje v krožkih in dejavnostih. To izpostavljam, ker se mi zdi pomembno v luči zmanjševanja

sredstev za prostočasne dejavnosti tako v vzgojnih zavodih kot tudi v šolah. Ponos na dosežke pomaga k boljši samopodobi in k boljšim možnostim za uspeh.

Sm najboljši /šahist/... Tko, vsi hočjo z mano. Sam vsi zgubijo ...

Eden od intervjuvancev je izrazil, da mu je bil v veliko pomoč trening borilnih veščin, kjer se je naučil discipline, pozabil na vsakdanje tegobe vsaj med treningom in se družil z vrstniki.

Med lastnostmi, ki jih ovirajo, je postavljanje drugih pred sebe, nesposobnost postaviti se zase, pretirana nesebičnost ter slaba samopodoba.

Za vse se borim pa drugim pomagam, pol pa sebe zanemarjam. Čeprav jaz to vem, sem svesna tega. Ampak delam pa tisto, kar ne bi smela. Tko da sem rekla res, včasih pravijo, da premal gledam nase. Nimam tistga svojga ja ...

Na nč. Kaj čm bit ponosen ...

Izmed vseh dejavnikov mesto posebne pomembnosti zavzemata osamljenost in pripadnost. Tema se je vila skozi vseh osem intervjujev. Edgar in Meert (2005) sta razmejila sedem vrst brezdomstva na osnovi treh vrst izključenosti: fizične, pravne in socialne. Tako fizična kot pravna kategorija sta bolj vidni na zunaj. Socialna izključenost pa je očem skrita, obenem pa še kako pomembna. Ko govorimo o izvendružinski vzgoji, je področje socialne izključenosti področje, kjer so osebe še dodatno ranljive, saj imajo praviloma okrnjene socialne mreže (Kranjčan, 2003; Kobolt, 2002).

Težavne življenjske okoliščine in težko odraščanje pogosto prineseta s seboj težje navezovanje stikov in okrnjeno socialno mrežo. Nimajo družine, prijateljev in socialne mreže.

Zgubit nimam nič. K nimam ne otroke ne familije. Z domačimi so tud slabi stiki ...

Mislím takrat k sem bil tiste 2, 3 leta, dokler se nisem s punco skontal, ma to se mi je zdel, da sem čist odpisan, da me sploh več noben ne pozna in tudi občutek sem imel in tudi videl se je, da ... nisem imel nikogar, nisem imel, bil sem med ljudmi, pa nisem imel nič. Niti pravice, niti nič nisem imel. Nula sem bil ... k da ne obstajam.

Prijateljev imam ogromno, ampak ... saj nekaterim se zaupam, ampak se tako vsakemu po malo, potem pa ne vedo vsega, pa je malo zajebano. Bolj tudi tak zaprt človek sem. Tudi posledično življenje, pa

uno, pa tretje. Sem se odprl, pa spet zaprl, pa sem bil ranjen ... Nimam se kam dat. Kaj bom po šumi lutal gor pa dol ...

Na drugi strani so nekateri našli svojo pripadnost in le-ta jim veliko pomeni.

Tle sem jaz tud ful aktiven član ... sej sedaj 14., 15., k bodo demonstracije, mamu mi tudi štante ...

Ker imamo prvi narodni dom na Slovenskem. Smo ga skvotal. Ga obnavljamo, prebelili smo spodnje dele. Imamo zdaj galerijo, da imamo lahko razstave. Pa dol smo kevder zrihtal. Iz dveh ton železa smo strukture naredili, pa skupaj zašvasali. Potem smo karneval čez Novo mesto organizirali. Eno leto smo delali ko budale. Koncerte smo organizirali. Pet koncertov. Vse zastonj. Vsi drugi so bili plačani, samo mi nič ... Da vem, kaj pomeni, da imaš kaj takega. Tam lahko ustvarjaš, saj ni treba skoz samo pit ...

Zanje je pomembno, da pripadajo, da so sprejeti in se s pripadnostjo identificirajo. Primer želje po pripadnosti je namen vstopa v tujsko legijo, ki ga izrazi z besedami »si njihov«.

Če ustrezaš testom, te kar obdržijo. Za 6 mesecev te zadržijo, da delaš še teste, pa zdravniške. In pol po šestih mescih se oni odločijo. Če si njihov, si njihov. Al greš pa pol domov ...

SKLEP

Prehod iz izvendružinske vzgoje prinaša tveganja in priložnosti. Mladostniki, ki zapuščajo rejniške družine in vzgojne zavode, so v bolj tveganem položaju, z manj priložnostmi in predvsem manj varnostne mreže. Varnostno mrežo v našem območju tvorijo predvsem družina in prijatelji, znanci, socialni stiki mladostnika. Obenem večina mladih ostaja doma do poznih dvajsetih let in se zavoljo okoliščin osamosvaja pozneje. Bivanje v izvendružinski vzgoji pa se zaključi s polnoletnostjo ali pa ob zaključku šolanja. Mladostniki se večinoma vračajo domov, v okolje, ki je prispevalo k temu, da so sploh potrebovali obravnavo. Ob tem sistematične skrbi za prehod v samostojnost ni. Velja pa, da je priprava na samostojnost integralni del programa bivanja. Vendar to področje ni sistematizirano,

predvsem pa ni možnosti za konkretno pomoč v obliki nastanitve ali zaposlitve.

Raziskave in opažanja na terenu kažejo, da je preventiva ključna pri omejevanju brezdomnosti zaradi prehoda iz izvendružinske vzgoje. (Ending Homelessness, 2010) Na podlagi izkušenj iz več evropskih držav Aldanas (2016) v poročilu FEANTSA ugotavlja, da so bolj učinkovite politike držav, ki vsebujejo splošno podporo vsem mladim in vzpostavljajo pogoje za uspeh vseh, ter tiste, ki izvajajo specifične programe poodpustne pomoči za vse ranljive skupine. Poudarja pomen integriranega systemskega odgovora, ki naj vsebuje spekter dejavnosti od preventivnih oblik preko pomoči ob težavah in vse do omogočanja dolgotrajnih varnih oblik samostojnega stanovanja. Če to priporočilo primerjamo s trenutno situacijo, lahko ponovno ugotovimo, da niso izpolnjeni pogoji za preventivno delo. Ne obstaja integriran systemski odgovor, poodpustne pomoči so urejene v različnih institucijah različno in trenutna družbena situacija ne omogoča vsem mladim pogojev za prehod v odraslost, temveč je trend podaljšano bivanje pri starših. Področje poodpustne obravnave ni systemsko urejeno in zato se med institucijami izvendružinske vzgoje in centri za socialno delo vsako leto izgubi del mladostnikov, ki bi jim ob obstoju programov in finančnega ter materialnega zaledja uspelo uspešneje preiti v odraslo dobo. Izkušnje iz tujine potrjujejo, da lahko kakovostni in raznoliki poodpustni programi pomembno pripomorejo k zmanjšanju brezdomnosti in težav mladostnikov, ki se osamosvajajo ob odhodu iz institucij. Težave intervjuvancev ob odraščanju v neprimernem okolju, kopičenje težav in reševanje le-teh ob oddaji v izvendružinsko oskrbo ter neuspešen prehod v samostojnost so primeri, ki kažejo, da je potrebno spremeniti prakso odpustov iz institucij in prilagoditi pomoč spremenjeni situaciji osamosvajanja vseh mladih v družbi.

LITERATURA

Aldanas, M. J. (2016). *Model of youth aftercare: The transition from care into independent adulthood*. Brussels: Feantsa.

- Berrick, J. D. in Lee, C. (2014). Experiences of youth who transition to adulthood out of care: Developing a theoretical framework. *Children and Youth Services Review*, 46, str. 78–84.
- Dekleva, B. (2008). Posebno ogrožene skupine brezdomcev. *Socialna pedagogika*, 12(1), str. 1–18.
- Dekleva, B. (2014a). Brezdomstvo kot posledica neuspešnega prehoda iz izvendružinske vzgoje v samostojno življenje. V A. Grobelšek (ur.), *Tokovi stroke: zbornik prispevkov* (str. 36). Ljubljana: Združenje za socialno pedagogiko.
- Dekleva, B. (2014b). Nastanitvena podpora v funkciji povečanja dostopnosti varnih in trajnih nastanitev za brezdomne: pilotska evalvacija projekta. *Socialna pedagogika*, 18(1–2), str. 1–24.
- Dekleva, B., Filipovič Hrast, M., Nagode, M., Razpotnik, Š. in Smolej, S. (2010). *Ocena obsega odkritega in skritega brezdomstva v Sloveniji*. Pridobljeno s http://www.pef.uni-lj.si/fileadmin/Datoteke/Raziskovanje/porocila/Kon%C4%8Dno_poro%C4%8Dilo_%C5%A1tudije_Ocena_obsega_brezdomstva_v_RS.pdf
- Dekleva, B. in Razpotnik, Š. (2010). Evalvacija prvega leta delovanja programa nastanitvene podpore v društvu Kralji ulice. *Socialna pedagogika*, 14(1), str. 1–36.
- Edgar, B. in Meert, H. (2005). *Fourth Review of Statistics on Homelessness in Europe: The ETHOS Definition of Homelessness*. Brussels: Feantsa.
- Ending Homelessness: a Handbook for Policy Makers*. (2010). Brussels: Feantsa. Pridobljeno s <http://www.feantsa.org/en/toolkit/2010/10/12/toolkit-ending-homelessness-a-handbook-for-policy-makers?bcParent=27>
- ETHOS - European Typology of Homelessness and housing exclusion* (2006). Brussels: Feantsa. Pridobljeno s <http://www.feantsa.org/spip.php?rubrique175&lang=en>
- Kobolt, A. (2002). Socioterapevtsko delo z družinami. V G. Meško (ur.), *Vizije Slovenske kriminologije* (str. 187–196). Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola.
- Krajncan, M. (2003). *Analiza kriterijev oddaje otrok in mladostnikov v vzgojne zavode* (Doktorska dizertacija). Pedagoška fakulteta, Ljubljana.

- Leskošek, V. (2002). Youth Homelessness in Slovenia. V B. Tivadar in P. Mrvar (ur.), *Flying over or falling through the cracks? Young people in the risk society* (str. 106–112). Ljubljana: Urad za mladino RS.
- Mesec, B. (1998). Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- Munro, E. in Stein, M. (2008). Introduction: Comparative Exploration of Care Leavers' Transitions to Adulthood. V E. Munro in M. Stein (ur.), *Young People's Transitions From Care to Adulthood: International Research and Practice* (str. 11–20). UK: Jessica Kingsley Publishers.
- Pinkerton, J. (2008). States of Care Leaving: Towards International Exchange as a Global Resource. V Munro, E., Stein, M. (ur.), *Young People's Transitions From Care to Adulthood : International Research and Practice* (str. 241–257). UK: Jessica Kingsley Publishers.
- Praznik, S. (2011). *Viri pomoči in opor po odpustu iz stanovanjskih skupin* (Magistrska naloga). Fakulteta za socialno delo, Ljubljana.
- Robinson, P. (2008). *Working with young homeless people*. UK: Jessica Kingsley Publishers.
- Simon, A. (2008). Early access and use of housing: care leavers and other young people in difficulty. *Child and Family Social Work*, 13(1), str. 91–100.
- Statistični urad Republike Slovenije (SURS) (b. d.). *Podatki o otrocih in mladostnikih v izvendružinski vzgoji*. Pridobljeno s <http://www.stat.si/>.
- Stein, M. (2008). Young People's Transitions from Care to Adulthood. V E. Munro in M. Stein (ur.), *Young People's Transitions From Care to Adulthood: International Research and Practice* (str. 289–306). UK: Jessica Kingsley Publishers.
- Ule, M. (2002). Young People in the Risk Society. V B. Tivadar in P. Mrvar (ur.), *Flying over or falling through the cracks? Young people in the risk society* (str. 11–18.). Ljubljana: Urad za mladino RS.